

~~ÜKSEK LİSANS TEZ~~

’
:
... :
... :

«

»

3

,

.

,

.

,

«

,

»

,

,

19

.

,

,

.

.

-

.

,

,

.

.

»
: . . . :
. . . :

»

» .

.

»

.

»

»

»

»

»

19

»

.

»

.

»

«

»

»,

»

Master student, Turkology
Supervisor: Cand.Phil.Sci: Kadirali Konkobayev
Cand.Phil.Sci : Semra Alyilmaz

The masters dissertation written with the purpose of research suffixes of cases in the ~~enisei inscriptions~~ with use of a method of the semantic analysis, is consist of three parts.

the general information on the ~~enisei inscriptions~~ and histories of their research are given. In this part, phonetic features of the ~~enisei inscriptions~~ are briefly examined, and then morphological features are studied.

the second part, the suffixes of cases in the ~~enisei inscriptions~~, being the basic purpose of dissertations, are studied with method of the semantic analysis, and also the quantity of case in the ~~enisei inscriptions~~ is determined and special tables are made for their comparisons. It is discovered, that in the ~~enisei inscriptions~~ 19 cases have been used and in same part of the dissertation the features and definitions of these cases are given as characteristic. Separate examples are given to each suffixes of cases. There is also determined the circumstance, that the some suffixes of cases in ~~enisei inscriptions~~ are frequently used in several cases in the same time. It is necessary to note, that during our research we basically used “descriptive method” .

this part of the dissertation, referring to as « functions suffixes of case in the sentences of ~~enisei inscriptions~~», we have chosen possessive suffixes from word-combinations and we studied functions suffixes of case in possessive.

There is an information about the part of the sentence in ~~enisei inscriptions~~ and there is also examined the role of suffixes of case in their formation.

. In a final part of this dissertation, the information which have been received in the previous parts as a result of the researches are stated and drew the basic conclusions.

At the end of the dissertation the list of the used literatures is enclosed.

Bugünlerde ~~enisey yazıtları~~ her acıdan ara tırılmaya ba lanmı tır. ~~enisey~~ yazıtları genellikle Eski Türk yazıtları ba lı 1 altında Orhun yazıtlarıyla birlikte ara tırılmalı tır. Aslında tarihî açıdan Orhun yazıtları kadar de erli olan bu yazıtlar, yazılı eklerinde ve muhtevasında kendine has özellikler ta ımaktadır ve aynı zamanda içerik bakımından da Orhun yazıtlarından farklıdır.

~~enisey yazıtlarının~~ grameri üzerinde detaylı çalı maların Orhun ~~azıtlarına~~ oranla daha az olması, bu yazıtların iyi anla ılmasını ve her acıdan kaynak olarak kullanılmasını engeller. Bunun için, ~~enisey yazıtlarının~~ gramer bakımından ara tırmakla yazıtların anlamlarının daha düzgün bir ekilde anla ılmasını sa layabilmek ve küçük bir katkıda bulunmak amacıyla bu çalı maya giri tik.

Çalı mamız “ ~~enisey azıtlarındaki~~ Hâl Ekleri” ba lı ını ta ımalarına ra men sadece hâl ekleri üzerinde de il, ses bilgisi ve biçim bilgisi üzerinde de çalı tık.

Ara tırmamızda, hâl eklerinin kullanımlarının yüzdelerini çıkarmayı dü ünmü tük ama bugüne kadar tespit edilmi olan ~~enisey yazıtlarının~~ tümünün Türkiye Türkçesinde incelenmemi olmasından dolayı, H.N.Orkun’un yaptı ı tercümelemlerle sınırlı kaldık.

~~enisey yazıtlarının~~ kısa olması ve bazı cümlelerin bilim adamları tarafından farklı yorumlanması çalı mamızı zorla tırdı. Buna ra men, çalı mamızı elde bulunan kaynaklardan hareketle daha çok ~~ard. Doç. Dr. Cengiz AL İLMAZ İN~~ “Orhun ~~azıtlarının~~ SÖZ Dizimi” adlı kitabını esas alarak yazmaya çalı tık.

Kendisi Türkiye’de bulunmasına ra men desteklerinin esirgemeyen de erli Hocam ~~ard. Doç. Dr. Semra AL İLMAZ A VE~~ bu tezin yazılmasına her konuda yardımda bulunan hocam Doç. Dr. Kadıralı KONKOBA ~~EV E VE~~ tezin Türkçesini kontrol eden, fi lemeyi ö reten sevgili Hocam ~~ard. Doç. Dr. Kamil AKARSU~~’ya, kaynakları bulmama yardımcı olan ve bütün konuları tartı arak, her konuda fikirler veren sınıf arkada ım Nurdin USE ~~EV E TE~~ şekkür ediyorum.

a-a	ä-e
b-b	- ç
d-d	j-y
e-e	ï-ı
ɣ-ɣ(g)	š-
g-g	
i-i	
q- q(k)	
k-k	
l-l	
m-m	
n-n	
- ( )	
nt-nt	
o-o	
ö-ö	
u-u	
ü-ü	
r-r	
s-s	
t-t	
z-z	

bk bakınız
Çev: çeviren
E Enisey
42 gibi paranteze alınan sayılar yazıtın numarasıdır.
2 gibi sayılar satır numarasıdır
H.N.O- Hüseyin Namık Orhun
E.T. - ~~Eski Türk Yazıtları~~
s sayfa

.....	1
.....	1
.....	5
.....	5
.....	6
.....	10
2.1.	13
2.1.1. Seslenme hâli.....	13
2.1.2. Özne hâli.....	17
2.1.3. Belirten hâli.....	19
2.1.4. Belirtilen hâli.....	23
2.1.5. Nesne hâli.....	25
a). Belirtisiz nesne hâli.....	25
b). Belirtili nesne hâli.....	27
2.1.6. Bulunma hâli.....	33
a). Zamanda bulunma hâli.....	33
b). Mekanda bulunma hâli.....	36
2.1.7. Ayrılma hâli.....	39
2.1.8. ~~öneme hâli~~	44
2.1.9. ~~ön gösterme~~ hâli.....	49
2.1.10. Birliktelik - beraberlik hâli.....	49

2.1.11. Hedef hâli.....	50
2.1.12. Sebep hâli.....	51
2.1.13. Vasıta hâli.....	55
2.1.14. Nasıllık hâli.....	55
2.1.15. Nicellik hâli.....	56
2.1.16. Benzetme hâli.....	57
2.1.17. Sınırlandırma hâli.....	57
2.1.18. Karşıklık hâli.....	58
2.1.19. Karşılaştırma hâli.....	59
.....	60
3. Hâl Eklerinin Cümledeki Görevi.....	60
3.1. Kelime Grubu.....	60
3.2. Cümle.....	63
3.2.1. Özne.....	63
3.2.2. ~~Öznel~~	63
3.2.3. Nesne.....	64
3.2.4. ~~Öznel~~	65
3.2.5. Zarf.....	66
.....	68
Sonuç.....	68
.....	78

enisey yazıtları enisey nehri havalisinde bulundu u için bu adla tanınmı lardır. Bulunu tarihine göre Orhun yazıtlarından daha eskidir. Bu yazıtlar, enisey nehri'ne veya kollarına dökülen Tes, Tuba, Uybat, Abakan, Kemçik, Çaa Köl, Bayın Köl, Uyük, Turan, Elegest gibi Güney Sibirya'daki akarsuların yakınlarından bulunmu tur.¹

enisey yazıtları hakkında ilk olarak 1675 yılında Rus elçisi olarak Çin'e giden Romen seyyahı Nicolaie Gavriloviç Milescu'nun günlü ünde bahsedilmi tir. Gene batıda enisey yazıtlarından ikinci olarak bahseden Amsterdam Belediye Başkanı Nicolaes Witsen'dir.

azıtların ke fedilmesi 1720'de ba lamı tir. İlk olarak Uybat III (E 32) yazıtı Daniel Gottlieb Messerschmidt tarafından ke fedilmi tir.² Messerschmidt 1720 den 1727 senesine arasında Sibirya'yı gezmi ³ ve enisey civarındaki Abakansk'a gelirken Strahlenberg'e tesadüf etmi tir. Bu yazıtları asıl ilim dünyasına Strahlenberg tanıtmı tir.⁴

Messerschmidt uzun seyahatini bitirdikten sonra Petersburg'a dönmü ve enisey den elde etti i resimleri lim Akademisine teslim etmi tir. enisey yazıtlarının kopyaları 1729 senesinde Akademi maztabalarında ilk defa ne redilmi tir.

Strahlenberg topladı ı bütün malzemeleri birle tirerek Stockholm'de 1730 yılında: adlı me hur eserini

¹ A. B. ERC LASUN (2004)

, Ankara. 1. baskı. s. 150

² bk:

B. S. E, XLVI. cilt, Moskova 1957, s. 32 -33

³ Mak: Messershmidt, D. G. , B S. E XXVII. cilt, Moskova 1954, s. 195, hatta bk E. M. Murzaev, Moskova- Leningrad 1948, s. 29

⁴ H. N. ORKUN(1994)

Ankara. s. 146

ne retmi tir. Eserde, ~~enisey de bulunmu~~ yazıtların kopyalarına da yer vermi tir. Strahlenberg'in yayını batı bilim dünyası tarafından önemsenmi tir.⁵

1734–44 yılları arasında Uybat ta mın resmi G.T. Müller ve onun talebiyle ressam Lurseius tarafından yapılmı tir. 18. yüzyılda Peter Simon Palas, 1793'te yayımlanan seyahatnamesinde, Uybat'ta buldu u IV. ve V. ta ların kopyasına yer vermi tir.⁶

Grigoriy Spasskiy 1818 yılında: ~~ı~~ adlı kitabını yayınlarken iki metni tanıtarak bir çok kitâbenin de resimlerini vermi tir.

Bundan sonra 1847 yılına kadar bu yazıttar unutta kalmı lar. Bu senede Finlandiyalı Ural- Altay bilgini Matthias A.Castren Asya'ya seyahet ederken Spasskiy ile Pallas'ın sözünü etti i ~~enisey yazıtlarını~~ yeniden ele almı tir. Ama bu sırada yazıt metinleri, önceden ilim dünyası tarafından elde edilmi bulunuyordu.

“Açura” yazıtını 1857'de N. A. Kostrov, “ Altın Köl I-II” yazıtları ise bir Hakas köylüsü tarafından bulunmu lardır. Böylece ~~enisey yazıtları~~ bir birinin arkasından ke fedilmeye ba lanmı tir.

Sonraki yıllarda Kayaba ı (Kaya Ucu), Oya, Uybat II, Tuba II ve Ak ~~uz~~ yazıtları ke fedilmi tir.

Çakul yazıtları, Ottuk Da , Elegest, Uyuk, Arhan, Uyuk Tarlag, Tuba yazıtları ise 1888'de Aspelin'in de içinde yer aldı ı Fin sefer heyetinin ara tırmaları sonucunda ke fedilmi tir. Bu heyet sırasında yeni ile eski ke iflerin kopyalarını yapılmı ve:

~~ı~~ ~~ı~~ ~~ı~~ adıyla bu çalı ma, 1889'da Helsinki'de ne redilmi tir. Bu ne irde ~~enisey deki 32~~ yazıtın kopyası yer almı tir.

⁵ A. B. ERC LASUN (2004)

Ankara. baskı. s. 151

⁶ H. N. ORKUN (1994)

Ankara. s. 418

(~~enisey yazıtları~~) adlı albüm de I. R. Aspelin'in, Minusinsk ve Sayan'a sefer sırasında elde edilmiş ve 1889 yılında yayınlanmıştır.

18. yüzyılın sonlarında Ruslar bu sahada daha çok çalışmaya başladığı görülmektedir. 1891 yılında Klementz, bir takım yeni yazıtları, bu yerlere giderek bulunan yazıtların kopyalarını alırken bulmuştur. 1892'de ise Radloff, Rusların tarafından yapılmış ilmi ara tırma seyahatleri neticesinde elde edilmiş metinleri, San petersburg'da Atlas ~~ismi~~ ile ne retmiştir.

1895 yılında Radloff ~~adlı~~ mehur eserini hem Rusların hem de Finlerin kopyalarını göz önünde bulundurarak yayınlamıştır ve bu yazıtların tercümelerini ne retmiştir. Fakat Radloff'un yayınladığı bu çalışmada bazı cümlelerin yanlış tercüme edildiği veya bazı satırların okunmadan atıldığı görülmektedir. Aynı onun yaptığı gibi daha bir çalışması 1916'da W. Thomsen, Helsingfors'da nerettiği ~~adlı~~ eseridir. Bu eserde Thomsen yazıtların yeni bir tercümesini ortaya koymuştur.

Türkiye'de ~~enisey yazıtları~~ üzerinde güzel bir ara tırma yapan Hüseyin Namık Orkun'dur. ~~enisey yazıtları~~ hakkında yapılan ve yayınlanan bütün ne riyatları ve fotoğrafları birleştirilerek güzel bir çalışma ortaya koymuştur. Bu eserde ~~enisey yazıtlarının~~ transkripsiyonu, tercümesi ve sözlüğü verilir.⁷

1908 ve 1948 yılları arasında S.E. Malov, içinde bulunduğu iki heyetin sonucunda elde ettiği malzemelerle, inceden yaptığı birçok ara tırmaları ve Radloff'un bulgularını faydalanarak 1952 yılında ~~adlı~~ çalışmasını meydana getirmiştir. Günümüzde Rus ve dünya türkolojisi, S.E. Malov'un bu çalışmasını esas almaktadır.

~~apılan bu çeşitli~~ ara tırmalar içinde I. R. Aspelin, B. B. Radloff ve S. E. Malov'un çalışmaları, ~~enisey yazıtlarının~~ alt yapısının oluşmasında en önemli rolleri üstlenmişlerdir.⁸ ~~enisey yazıtlarının~~ grameri üzerinde çalışan I.A. Batmanov: ~~ı~~ ~~adlı~~ eserini

⁷ A. B. ERC LASUN:

Ankara, 2004. 1. baskı. s. 157

⁸ I. B. KORMUN:

Moskva, 1997. s. 4

1959'da yayınlamıştır. ~~Yazıtların~~ üzerinde yapılan çalışmaların biri de M. Nasilov'un ~~1~~ adlı eseridir. 1962 yılında I.A. Batmanov gene ~~enisey yazıtları~~ üzerinde yapılmış olan en güzel eserlerden biri olan ~~1~~ adlı eserini yayımlar.

~~1~~ adlı eseri Batmanov'un başkanı ~~1~~nda Kırgız bilginlerinden Akılbekova, Araliev, Osmanaliyeva, Sıdıkov ve Asanalievler hazırlamışlar ve bu eserde ~~enisey bölgesindeki~~ bütün yazıtlarda geçen kelimelerin çeyrek listelerini vermişlerdir.⁹

~~enisey yazıtları~~ üzerinde hazırlanmış olan en iyi kaynaklardan biri I. V. Kormulin'in ~~1~~ adlı eseri 1997'de yayınlamıştır.

2001 yılında ise Sagal Sıdıkov'un ve Kadıralı Konkobayev'in ~~1~~ adlı eseri ortaya konulur.

~~Yazıtların~~ üzerinde belli bir tarih bulunmaması sebebiyle onların yazılı tarihi bir tartışma konusu olmuştur. Bu yazıtlardaki harfleri karşılaştırarak B.B. Radloff, P.M. Melioranskiy, S.E. Malov ve I.A. Batmanov gibi bilim adamları, ~~enisey yazıtlarının~~ Orhun yazıtlarından daha eski olduğunu söylemişlerdir.¹⁰ Bu yazıtların alınma ve gelişme yolu için dış görünüşüne bakarak A.V. Gabain da bu yazıtların Orhun yazıtlarından daha eski olduğunu görülmüştür.¹¹

~~Yazıtların yazılı~~ tarihiyle birlikte onların kime ait olduğunu ifade eden farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Onların çoğunlukla Kırgızlar'a ait kabul edilmesine rağmen yazıtlarda diğer Türk boylarına aidiyetini ifadelerin bulunması ilginçtir.¹²

Bu yazıtlardan ilk bahseden Nicolaie Milesçu de onların Eski Kırgız yazıtları olduğunu görülmüştür.¹³ Bir de N. I. Popov da bu yazıtın 1643-1676'da

⁹ A. B. ERC LASUN: ~~1~~, Ankara, 2004. 1. baskı. s. 161

¹⁰ ~~1~~: Frunze 1982. s. 14

¹¹ A. V. GABAIN ~~1~~ TDA ~~1~~ (1959). 2. baskı (Ankara 1988) s. 318

¹² A. B. ERC LASUN ~~1~~, Ankara, 2004. 1. baskı. s. 141

¹³ Ch. I. Constantin ~~1~~ ~~1~~ ~~1~~ ~~1~~ ~~1~~ ~~1~~: *Çin'e giden Romen Seyyahı Nicolaie Milesco Spathary'nin Günlüğü* TDA ~~1~~ (1985) Ankara 1989, s. 1-7

Mo ollar ve Kırgızlar arasında cereyan eden sava lar devrinden kalma oldu unu ortaya koymu tur.¹⁴

azıtları nı den bahsederek, S. E. Malov'un deyi iyle "genel, standart mezar kitabeleri" olup aynı zamanda içinde ayrı ayrı lehçelere ait özellikler ta ıdı nı ifade etmi tir.¹⁵

Bilindi i gibi enisey yazıtlarının bir kısmı, adına yazıt hasrolunmu ki inin dilinden yazılmış tır.¹⁶

azıtları ilk defa okunu ları ve tercümele ri ile yayınlayan (1895) Radloff'un kayıtlarında 40 enisey yazıtı vardır. Bu sayı H. N.Orkun'da 47'ye (1940) S. Malov'da (1952) 51'e çıkmış tır. D.D.Vasiliyev'in Korpus'unda (1983) 145 enisey yazıtı tasnif edilmektedir.

2.1.

enisey arabesi, bugünkü Türkçe'de kullandığımız alfabeden morfonolojik ekilde olu masıyla farklıdır. enisey yazıtlarında yumu ak ve sert sesler, ayrı ayrı harflerle gösterilmi tir. Kapalı é ile birlikte dokuz ünlü vardır. enisey yazıtlarında yalnız bir türlü ünlü uyumu vardır: ı ı yani büyük ünlü uyumu vardır.¹⁷ On dokuz ünsüz vardır. azıtlar genelde sa dan sola do ru yazılmış tır. Ama bazı metinlerde S.E. Malov'un ( ) çalı masında yazılar tersine çevirilmi , ayna tutulmu gibi simetrik olarak soldan sa a do ru yazılmış tır.¹⁸

¹⁴ Ch. I. Constantin : *Çin'e giden Romen Seyyahu Nicolae Milescu Spathary'nin Günlüğü* TDA : (1985) Ankara 1989, s. 1-7

¹⁵ E. R. Teni ev : *enisey yazıtları* (Çev. Ethem.R.) TDA ; 1982-1983, Ankara 1986.s160

¹⁶ *enisey yazıtları* MEDL " " TDA : (1994), Ankara, 1996. s. 95

¹⁷ Tansih BANGUO LU(1989) TDA (1984), 2. baskı Ankara s. 81

Kelime türü olarak ~~enisey yazılarında~~ ad ve fiiller vardır.

Ad tâbiri ile isim, sıfat, zamir, sayı sözleri, zarf ve edatlar kast edilmiştir. Fiil tâbiri ile de fiiller, isim-fiiller, zarf-fiiller kast edilmiştir.

~~enisey yazılarında~~ ekler, yapım ekleri ve çekim ekleri olarak iki bölümdür.

~~enisey yazılarındaki~~ yapım eklerinde genelde u ekler daha çok kullanılmıştır.

/+ çı/, /+ çı/, /+l° /, /+l°g/, /+l°q/,
/+l°k/, /+ki /, /+ qı/, /+an /, /+ en /, /+q /, /+ k /, /+ça /, /+s°z /, /+ da /, /+z /,
/+gü /, /+dam/, /+dem /+ lek/, /+qı/;
/+ lig/, /+ge /;
/+ a - /, /+ e - /, /+la- /, /+le - /, /+°k/, /+°q/,
/+ ke /;

/-a/, /-e/, /-ı/, /-u/, /-ü/, /-duq /, /-
dük/, /-°q/, /-k/, /-ga/, /-ge/, /-°m /, /-°nç/, /-°nçu/, /-°nçü/, /-p/, q/, /-k/, /-uq/, /-
ük/, /-° /, /-z /, /-n/;

/-mı /, /-mi /, /-q/, /-k/;

/-d- /, /-l- /, /-°n- /, /-r- /, /-t- /, /-ma/, /-me/,

/-lan/ ekleri kullanılmıştır.

~~enisey yazılarında~~ kullanılan çekim ekleri için de **çokluk eki**, **iyelik ekleri**, **hal ekleri** ve **soru eki** verilmektedir.

isimlerin çokluk eklerini yapar. ~~enisey yazılarında~~ isimlerde topluluk ifade eden bir kaç ek vardır. Bunların kullanıldığı isimler de farklıdır. Genelde çokluk eki için eki kullanılır. eki, yüksek rütbeli kişiler için kullanılmıştır. Ama Mo olca'dan alınmış bu çokluk eki ~~enisey yazılarında~~ yaygınlaştırmıştır.¹⁹ eki, belli bir güce sahip kişiler için kullanılır.²⁰

1.

og(1)l+

im erde marımınça bol qanqa tap qatı lan ı

ı (E 47, 9)

¹⁸ I.A.Batmanov:

Frunze, 1959.s.

¹⁹ I. A. BATMANOV(1962)

Frunze. s. 148

²⁰ slam ansiklopedisi (Türk Dili)s. 479

uyarın üçün yüz eren (e)lig öküzin tekdük üçün
adırılıtm. $\iota \iota$
 $\iota \iota$ $\iota \iota$ (E10, 2).

ahıs:
yüz
yüz er begler be zi beglik ka ı.
 $\iota \iota$ ι (E 26, 9).

on nine
oyl :
toquz γ bar üçün: (E 30,2).

baqır ι
bu sız erti qara saçın teg ι ι
(E 26,7).

ahıs
mar $\iota \iota$
e im adım. . . E im ι ι (E 2,1).

ahıs:
alıç
lıç bar üçün tike berdimiz
(48₁).

ün :
qar anur . (E 25, 6).

qulı

ı

as tutsar küç üç eçime

ı

(E 32, 1).

~~emsey yazınlarında~~ 1. ahıs iyelik eklerinin ba ka iyelik eklerine göre daha çok kullanıldı ı görülmektedir. 3. çokluk ahıs iyelik ekleri için özel bir ek görünmemektedir. Bu eki metnin anlamından ayırabiliriz.

yelik ekleri çokluk ekinden sonra gelebilir, hâl ve soru eklerinden sonra gelemezler. yelik eklerinin belirtme, gösterme, i aret etme, kuvvetlendirme fonksiyonu, ~~emsey yazınlarında~~ geni ölçüde kullanılmı tır.

simler kelime grupları ve cümleler içinde diğer kelimelerle münasebetleri sırasında, münasebetin cinsine göre, çe itli hâllerde bulunurlar. simlerin, kelime grupları ve cümleler içinde isimlerle, edatlarla ve fiillerle çe itli münasebetleri olur. Bu münasebetler kurulurken isimler hep aynı durumda bulunmaz, münasebetin cinsine göre ayrı ayrı hâllere girerler. Demek ki ismin hâlleri, ismin diğer kelimelerle münasebeti sırasında içinde bulunduğu durumlardır. Her hâl, her durum bir çe it münasebet ifade eder, her münasebet ifadesi için isim bir hâlde, bir durumda bulunur. te tezimizin asıl konusu olan ~~emsey yazıtlarındaki~~ hâl eklerinin çe itli durumlarını, daha geniş şekilde, ~~ard. Doç. Dr. Cengiz Alyılmaz~~'ın ' *ı ı ı* ' adlı çalışmasında gösterdiği ekileri kullanarak araştırdık. Bu durumları: seslenme hâli, özne hâli, belirten hâli, belirtilen hâli, nesne hâli (belirtisiz nesne hâli, belirtili nesne hâli), bulunma hâli (mekânda bulunma hâli, zamanda bulunma hâli), ayrılma hâli, yönelme hâli, yön gösterme hâli, birliktelik – beraberlik hâli, hedef hâli, sebep hâli, vasıta hâli, nasıllık hâli, nicelik hâli, benzetme hâli, sınırlandırma hâli, karıllıklılık hâli, karıllıkla tırma hâli başlıkları altında inceleyerek, bir ismin ifade ettiği hâlleri daha ayrıntılı olarak ortaya koymaya çalıştık. Ama ~~emsey yazıtlarındaki~~ ismin hâllerini araştıran bir çok bilim adamının ortaya koyduğu hâlleri karıllıkla tırarak onları sadece tablolar şeklinde verdik. ' *ı ı ı* ' adlı eserinde A. V. Gabain Eski yazıtlardaki dokuz hâl ekini göstermektedir.²² I. A. Batmanov ve S.E. Malov ~~emsey yazıtlarından~~ sadece altı hâl ekini göstermektedir. G. Aydarov ' *ı ı ı* ' adlı eserinde yedi hâl ekinden bahsetmektedir. Hâl eklerinin sayısı bugünkü Türkçe'de de farklı gösterilmektedir. Tahsin Banguo lu'na göre on iki²³, Muharrem Ergin'e göre de hâl eklerinin sayısı dokuza çıkarmaktadır.²⁴ te bütün bunlara göre ~~emsey yazıtlarındaki~~ hâl eklerini a a ıdaki ema ekinde izleyebiliriz.

²² A.Von GABA N (2000)

, Ankaras. 63

²³ Tahsin BANGUOGLU (2000)

, Ankara, s.326

²⁴ Muharrem ERG N (1997)

istanbul, s. 226

. A. V. Gabain'e göre ~~emsey yazıtlarındaki~~ hâllerin tablosu.

		EKLER ve EDATLARI
1	Belirsiz/ ~~am nai~~	/+Ø/
2	Igi hâli	/+°G/, /+°n /
3	~~akta ma nai~~	/+A/, /+kA/, /+qa/, /+tA/, /+dA/, /+°G/
4	~~uktme nai~~	/+°G/, /+°n/, /+A/, /+I/, /+nI/
5	Bulunma hâli	/+tA/, /+dA/, /+A/, /+qa/, /+kA/
6	Ayrılmâ hâli	/+tA/, /+dA/, /+A/, /+qa/, /+kA/
7	Vasıta hâli	/ birle /
8	E itlik hâli	/+çA/
9	~~on nai~~	/+rA/

. I.A. Batmanov ve S. E. Malov'a göre ~~emsey yazıtlarındaki~~ hâl ekleri:

		EKLER ve EDATLARI
1	~~am nai~~	/+Ø/
2	Igi hâli	/+°G/, /+°n /
3	~~uktme nai~~	/+°G/, /+°n/, /+A/, /+I/, /+nI/
4	~~oneme nai~~ on gösterme hâli	/+A/, /+kA/, /+qa/, /+tA/, /+dA/, /+°G/
5	Vasıta hâli	/ birle /
6	Çıkma/Bulunma hâli	/+tA/, /+dA/, /+A/, /+qa/, /+kA/

Bugünkü Türk Dilcisi M. Ergin'in ~~emasını~~ yazıtlarındaki hâl ekleri için uygulayacak olursak u ekilde olur:

~~emsey~~

		EKLER
1	Nominatif hâl	/+Ø/
2	Genetif hâli	/+°G/, /+°n /
3	Akkuzatif hâli	/+°G/, /+°n/, /+A/, /+I/, /+nI/
4	Datif hâli	/+A/, /+kA/, /+qa/, /+tA/, /+dA/, /+°G/
5	Lokatif hâli	/+tA/, /+dA/, /+A/, /+qa/, /+kA/
6	Ablatif hâli	/+tA/, /+dA/, /+A/, /+qa/, /+kA/
7	nstrumental	/ birle /
8	E itlik hâli	/+çA/
9	~~on nai~~	/+rA/

emsey yazılarında ismin hâlleri ard. Doç. Dr. Cengiz Alyılmaz'ın ' adlı çalışmasında gösterdiği eklerine göre aşağıdaki ekildedir ayrılmıdır.

Varlıkların birbiriyle olan hareket ve oluşları dilde bu oluşları kurabilecek vazife unsurlarının oluşmasına yol açmaktadır. Bu unsurlar dilin yapısına göre ekler (bitişen vazife unsurları) eklinde olabileceği gibi kelimeler (ayrık vazife unsurları) eklinde veya bunların bir birleşiminde de olabilir. ~~azınlarda bu~~ gramatikal oluşlar birleşimleri vs. gibi vazife unsurları vasıtasıyla kurulmuştur. Bu vazife unsurlarının isimlerin üzerine gelmesiyle de isimlerin hâle göre çekimleri oluşmuştur.

Verici ile alıcı arasında iletişiminin sağlanabilmesi için bir duruma (situation) ihtiyaç vardır. Seslenme (hitaplar) / seslenme grupları (hitap grupları), söz konusu iletişimin gerçekleşmesinde görevini üstlenir. ~~ani, verici alıcıyla~~ mesajı sözlü veya yazılı olarak iletirken önce ona seslenir / hitap eder ve onu bu seslenmeler vasıtasıyla iletişim ortamına çekerek mesajını iletir/ bilgiyi aktarır. Seslenmeler / seslenme grupları vericinin ve alıcının durumlarına, birbiriyle olan münasebetlerine ve mesajın niteliğine uygun olarak seslenme ünlemleriyle birlikte kullanılırlar. Seslenmeleri / seslenme gruplarını kuvvetlendirmek, pekiştirmek ve vurgulamak amacıyla kimi zaman iaretli, kimi zaman da iaretsiz (nonmarque ( )) olarak kullanılan ünlemler, gerçekte görevli dil öğeleri olmalarına rağmen, seslenmelerle, seslenme gruplarıyla adeta belirten belirtilen oluşları kurarlar.²⁵ Heyecanlı çağrı ve hitaplarda ünlem iareti kullanılır ve seslenme hâlindeki isim cümleye bağlayıp ünlem iaretini cümle sonuna koyarız.

²⁵ ALIYILMAZ, Cengiz (1998)

~~azıtlarda seslenme~~ hâli ekinin yerine eksiz morfem koyabiliriz.
~~azıtlar birer hutuk~~ metni özelli i²⁶ ta ıdıklarından bu metinlerde ismin seslenme hâlinin oldukça fazla kullanıldı ı görülür.²⁷

quz (ey) !
qayad ım

art ıl ta ıl atdaçı opa barsım adırılı bardı yıta.

ı ı ı ı ı ı

ı (E 28, 9)

ki im □ □ 4.37

yel aqı sızime abda. . . .

ι E 41, 7

uyar e im

ι

γ sizime adırılıtım

ι

ι ι .(E 42, 4)

beg erkim beg

erdem er bu ayun qaz andınız bökmediniz : Erdemli erler

üzüyorlar: Siz çok kazandınız, doymadınız be lerin be i (E 98, 1)

yüz er qada ım

esizim-e - esizim

ι ι ι (E 42₂)

qada ım

ke im

ι

atım

ι

adaqlı qara bodunım adırılıtım yıta men:

ι

ι

ι

ι

ι

ι

ι (E 10₁₂)

bi er bodunum-

ι

yüz er qada ım esizim-

- esizim

ι

ι

ι (E 42₂)

Özne hâli, cümlede özne görevindeki isim yada isim soylu kelime veya kelime grubu ile fiil /yüklem arasındaki ili kiyi sa lar. Cümlede onun en yaygın i leyi i bir eyi yapanı ve olanı göstermek, yani cümlenin “kimse”si olmaktadır.²⁸ Özne hâli eksizdir ama yine de bunu eksiz morfem ile gösterebiliriz. Özne hâli bugünkü Türkçe’de yalın hâli ifade etmektedir. Bu hâl ismin, kar ıladı ı ve

²⁸ T. BANGUO LU (2000)

kendisine tabî olan isim dı ında hiç bir münasebet ifade etmeyen hâldir. simlerin ba ka bir unsura ba lı olmayan normal teklik, çokluk ve iyelik ekilleri yalnız hâlidir.²⁹ Özne hâlinin bu özelliklerini ~~emsey yazın~~ından a a ıdaki örneklerden görebiliriz.

o lan atım çubuç inal ι
erte atım kümül öge ι
 ι (E 45, 1)

lüy pek otaçı ben
lüy pek otaçı (E 61, 3)

altı ba bodunqa beg ertim ι
altı ba bodunqa ι (E 12)

bağa ben ι
 γ ι (E 41, 4)

tüz bay küç bars külüg
(E 17, 1)

qutluy bağa tarqan öge buyruqı ben
 γ γ
(E 47, 3)

boyla qutluy yarıyan men ι
 γ γ ι (E47, 2)

külüg tirig ben
yemlig ben

²⁹ Muharrem ERGIN (1997) , stanbul. s. 227

üçin te ri elimte
(E 3, 3)

er atım ya aq ba ben + : l
l (E 2, 5)

külüg apa ben l
l (E 20₂)

kümül men
bedük qiltim l (E 45₁₀)

küni tirig
ya ımda qa sız boldım l l
(E 6,1)

tüz bay küç bars külüg+ :
l (E 17,1)

er atım yaruq tegin + : l
l (E 15, 1)

külig çig i uru u çig i
ilimke
l (E 70, 1)

bayna sa un o lı külüg çur r
l (E 7, 1)

Belirten hâli, isim tamlamalarında belirten ile belirtilen arasındaki ili kiyi sa lar. Bu hâl, ismin ba ka bir isimle münasebeti oldu unu ifade eder. Belirten hâli, ismin bir isimle ilgisi oldu unu, kendisinden sonra gelen bir isme tabî bulundu unu

gösterir. smin bu hâli bazen eksiz, çok defa da ekli olur. Belirten hâlini genelde lgi hâli ismiyle ara tırılır. Bu hâl yazıtlarda / /, ekleriyle yapılır.

Belirtisiz isim tamlamalarında ve belirteni özel bir isimden olu an belirtili isim tamlamalarında belirten hâli eki olarak genelde kullanılmı tır.

el ara l
toquz er oylın ügürüp ödür altı erdem begime l
l l l l
(E 32, 10)

il öge
ölüg+ ara+ : l
ınançu bilge irig ..
l (E 26, 1)

Tüpüt qan+ +qa: l
yalabaç bardım l (E 29₈)

elim oğur+ +nta l
γ sü bolup erlerim edküm yoq. l
(E 10, 8)

altun so a yı keyiki l
art ıl ta ıl atdaçı opa barsım adırılı bardı yıta.
l l ll l ll
l (E 28, 9)

elim+ ökünç+ + e: l l ll
qalın ya ıqa qaymatın. . .adırıldım l l ll
l l (E 28₈)

o l 1+ at *l*
o l ı atı Küç Urı o lan tog . *l*
(H. N. O.- E.T. . S. 545) ~~Y~~

Öge buyruq+ : (*l*
qutluq baya tarqan *l* ben *l*
(E 47, 3)

biz uya alp : *l*
alp öz n: *l*
uqımız umay begimiz *l* altı qılmadı özlek at özin üç qılmadı *l* *l*
l *l* *l* *l* (E 28, 3)

yüz er yüz *l*
begler be z *l* *l*
beglik ka *l* *l*
l (E 26, 9)

be gek yegüg beg o l *l*
qunçuyımqa bökmedim: *l*
l (E 100, 1)

bodun te + n: *l* *l* *l* *l*
qop bilir erti *l* *l* *l* (E 32₃)

budun ara *l* *l*
bolmı ın üçün elig uyamya adırıltım *l*
l *l* (E 15, 3)

el er+ *l*
üçün üç asıy er t. . . *l* (E 59, 5)

ki i ara *l*
isid qara se ir elçig. *l l*
(E 24, 4)

qa uq ta balbal *l*
çet yabanı yerde *l l l l*
l (E 34)

iç yer elik
artzun *l* (484)

sü te + asker(in) yarısı
l l l l
(E 26, 8)

uru ba *l*
uru ba ı ertim, inanç ı ertim. *l l l l*
(E 32, 15)

er be kü *l*
bu ermi : *l* : (H.N.O-E.T. .s.568) ~~Y~~

çur apa *l*
... t barur: *l l* .(H. N. O- E.T. .s.55) ~~Y~~

er+ udı : *l*
el ara toqz er oylın ügürüp ödür altı erdem begime *l*
l l l l
(E 32, 10)

elim be gü l
ol qanım Qara Se ir(te) l l
(E 10, 2)

bayna sa + o II külüg çur:
o II külüg çur. . (E 7, 1)

Birleimli bir dilde üyesi belli olan bir varlığın belirtili olduğu gösteren belirtilen hâl ekidir, yazıtlarda ve olarak karımıza çıkar. Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ, Türkçe'de 3. ahıs iyelik ekinin iaretsiz hâl eklerinden önce geldiğinde (+) olduğu ve bugüne kadar 3. ahıs iyelik eki diye kabul edilen ekin, aslında ve ekinden başka bir şey olmadığını kaydetmektedir.³⁰ Belirtilen hâl eki Türkçe'de ilgi hâlinin iyelik ekli olarak karımıza çıkar. İlgili hâlinin başka hâllerden farklı bir tarafı da ismi isme bağımlıdır. Bu bakımdan ilgili hâli eki gerçek bir hâl eki karakterinde değil, iyelik eki tipinde bir ek durumdadır.³¹

yüz er yüz
begler be z : l l
beglik ka l
:
l l
l (E 26, 9)

beg miz:
yalabaç barıpan kelmedi iz .
(E 30, 5)

³⁰ Cengiz AL TILMAZ (1994)
Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları, Erzurum, s. 48

³¹ Muharrem ERGİN (1997), İstanbul, s. 229

el ara toquz er oylın ügürüp ödür altı erdem begime l
l l l l
(E 32, 10)

ölüg+ ara + : l
inançu bilge irig . .
l . (E 26, 1)

budun ara l
bolmı m için elig uyamya adırılıtm l
l l (E 15, 3)

Bu hâl, yüklemi geçi li olan bir cümlede, öznenin yaptı ı i ten etkilenen varlı ı, nesneyi bildirir. ~~azıtlarda, nesne~~ hâlinin belirtisiz ve belirtili olmak üzere iki ekli mevcuttur.

Geçi li fiillerin belirtisiz nesneyi i aret eden ismin belirtisiz nesne hâli dir.

bu ım yoq e :
yoq erdim. l (E 10, 10)

kök böri ölür –
qara as ölür l
bu u ölür l
l (E 98, 6)

el tut:- d
bodun ba la:- l -

qırq yıl ta ya ı ya ıladıml el[t]dim

ı ı ı

(E 45₄)

turuy+ b(ir) -

marıma yüz er γ . ı (E 47, 7)

er sür

çibiligde bir tegimde sekiz .

(E 10, 8)

ki i qaz an

egri teb qaz an :

er erdem için alpın altın kümü ig

ı

ı (E 11, 9)

ay azı : ı

kök te ride kün . ı (E 10,3)

egdim e im

el çerigi e . Devlet askerini e ittim e lerim(i) (E 41, 8)

ögün at tap ı

otay tap

ögün γ er erdemi için. . . elime .

(E 46, 2)

i ez tü ür Ø ı

ini izke içi izke ingen yüki .

ı ı ı)(E 28, 9)

egdim e im

el çerigi e . (E 41, 8)

ke ig + belimte ban-: *l*
altunlig bantım *l l* *l*
(E 3₂)

qada atma *l l*
qa ım öge begim qaz anmı qırq uyar
l l l l l (E 100, 2)

atlarım e intim *l l*
a nuqı . *l l* (E 41, 4)

arqı + el[t]- *l*
altı bay bodunım küçligin üçün *l l*
(E 49, 4)

bar altun *l l*
tayı bar . . *l l* (E 40)
altmı ú

bars+ı ölür *ı*
ölürmedim
(E 11₁₀)

qaramı γ *ı*
 γ azıdım a. *ı ı ı* *ı ı*
(E 11, 3)

yabız
kümülimin bedük qıltım siz(ime) bökmedim.
ı ı ı ı ı ı (E 45, 10)

er :
otuz ba layu tutuyqa badı erinç
(E 32, 12)
qop malı üçün bir oq birle)
(E 43, 4)

er ba la
otuz tutu qa bard[ım].
(E 32, 9)

kökmek
barsı ölürmedim (E 11₁₀)

er+ ölür
yayıda otuz ölürtim. (E 49, 3)

be kü : *ı ı*
tiktım azdım: *ı ı* (H.N.O - E. T. ~~1.5.575~~)

ke +

altun elig belimte bantım. ı ı
(E 3, 3)

kümü qaz an-: ı
er erdem için alpın altun egriteb el de ki i qaz andım
ı
ı .(E 11, 9)

bu ek daha çok iyelik eklerinden sonra geliyor

kümülim
yabızı bedük qıltım siz ime bökmedim.
ı ı ı ı ı ı
(E 45, 10)

alp öz
uqımız umay begimiz biz uya altı qılmadı özlek üç
qılmadı ı ı
ı ı ı ı (E 28, 3)

yeginim
atım ı ı
körtim. ı ı (E 47, 8)

el ı ı
kete yürüt[t]i elim yumu ı a yoritıp be ilke tegdim erdemim için.
ı ı ı ı
ı ı ı (E 152, 1)

be küm ı ı
tört oylum bar için ı ı
(E 20, 1)

te : l l l

qop bodun bilir erti l l l l (E 32₃)

yer

[küç] uy ur alduqda azı lı to uz teg tirig beg sizime (adırıldımız

l l l l l l (E 98, 3)

oğlı

l l

el ara toquz erig udı er γ ödür altı erdem begime l

l l l l l l (E 32, 10)

eder opay

qabay oray

ed γ γ artımya altım. l

l l (E 41, 10)

oylum

qızım l l l

ebledim γ qalı sız birtim. l l l l l l

(E 47, 6)

o lanum

üç ul a[d]turu umadım-a.

(E 59)

ta l l

bu qa tiker ben. l l l l (E 48,6)

4. /+ /

eçim yoqla -: -

er erdemi için yıta qulı a tutsar küç üç eçime.
ı ı ı (E 32)

Ezru alqa
erdem b[ol]sar munı ermez munı ersem erdem[ı]ig batur
men.
(E 29, 3)

/ / Belirtili hâli eklerinin Türk dilinin daha sonraki devletlerinde sıkça
kar ıla tı ımız bu ekli ~~emsey yazılarında~~ az da olsa kullanılmı tır.³²

yük
ini izke içi izke ingen i ez tü ürti iz. (
ı ı ı (E 28, 9)

yer :
tutuq beg arqı . (E 24, 6)

ülken altı ba ke -: ı
qara senir altı ba ke dim. ı
(E 24g)

ülka
altı ba kesdim Bölgeyi altı ba a böldüm (E 24₅)

biz
tört iniligü ertim erklig adırtı. ı
ı ı ı ı

Bu hâl, ismin kendisinde bulunma ifade eden fiillerle münasebette oldu unu gösteren hâlidir. ~~enisey yazılarında~~ bu hâl Eski Türkçe'nin özelli ini tam göstermektedir. ~~anı bu hâl~~ ~~enisey yazılarında~~ ekli olarak da, eksiz olarak da rastlayabiliriz. Bulunma hâli, ismi fiile ba layan bir hâl ekidir. Bulunma hâlinin ~~enisey yazılarında~~ ifade etti i anlama bakarak iki grupta ara trabiliriz.

Zamanda bulunma hâli i in, cümlede hareketin yapıldı ı zamanı bildirir.³³ ~~enisey yazılarında~~ zamanda bulunma hâlinin ifade etmek için genelde / /, / /, / /, / / γ / ekleri kullanıldı ı görülür. Zamanda bulunma hâl eki ~~enisey~~ yazıtlarında ço unlukla ya ı gösterirken daha çok kullanılmı tır.

/

qırq yasım : ι ι

adırlıdım ι ι ι ι (E 44₆)

er erdemi[mi]nde egsükim yoq adırlıdım. ι ι

ι ι ι ι (E 44, 5)

esizim- qaç[tım]. Ne yazık ki kırk ya ımda uzakla tım (E 16₃)

bir otuz ya ım ι

sizime (adırlıdım ι ι ι ι)

(E 15, 1)

be yegirmi ya ım+ ι

tab aç qan a bardım er erdemim üçün alpun altun

kümü ig egritebe elde ki i qaz andım ι ι

³³ Cengiz AL ~~ILMAZ(1994)~~ , Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir E itim Fakültesi ~~ayınları~~, ~~LİZİRUM~~. s. 59

ι ι ι ι
(E 11, 3)

üç ya ım + ι
küni tirig qa sız boldım ι ι
(E 6, 1)

yerin alduq
[küç] uy ur qan azı lı to uz teg tirig beg sizime (adırdıldımız)
ι ι ι ι
(E 98, 3)

altı ya ım ι ι
qa sıradım, bilinmedim ι ι ι ι
(E 32₃)

elim oğurun ι
elim oğurunta sü bolup erlerim edküm yoq. ι
(E 10, 8)

altı ya ım : ι ι
qa adırdım bilinmedim ι ι ι ι
ι ι (E 32, 16)

toquz qırq ya ım ι
ι (E 10₅)

yıl+ ι ι
b. . . . s. yılda er. Bars yılında er. . (H.N.O- E.T. .s.589) ~~Y~~

sekiz yetmi *ı* *ı*
ölm. Sizime a ım a (adırlıdım) *ı*
ı *ı* (419)

eki elig yasım *ı* *ı*
bökmmedim *ı* *ı* *ı* (H.N.O-E.T. .s.552) ~~Y~~

sü bolup +
elim oçurunta erlerim edküm yoç. *ı*
(E 10, 8)

atsar +
utsar + : *ı* *ı* *ı*
alp erti iz küc erti iz *ı* *ı*
ı *ı* *ı* (282)

/ γ / Genelde yönelme hâlinde kullanılan bu ek, bazende zamanda bulunma hâli için kullanılmı tır. Ama bazende zamanda bulunma hâli için de kullanılmı tır.

yegirmi ya ım γ *ı*
be ya ımta qa sız qalıp toquz γ ögsüz boltum qatrylanıp
qatrylanıp otuz ya ımya öge boltum *ı* *ı* *ı*
ı *ı* (E 45, 2)

altı otuz ya ım *ı* *ı*
erti. *ı* *ı* (H. N.O- E.T. .s.580) ~~Y~~

Mekânda (yerde) bulunma hâli, eylemin gerçekleştiği yeri bildirir. ~~enisey~~
yazıtlarında mekânda bulunma hâlinin ifade etmek için genelde edatları
ve ekleri kullanıldı 1 görülür. Bu ekler mekan
(yer) bildiren isimlerin üzerine gelmektedir.

ölüg *ı*
il ögesi mançu bilge irig ölüg
ı (E 26, 1)

el *ı*
toquz erig udı er oylın ügürüp ödür altı erdem begime *ı*
ı *ı* *ı* *ı*
(E 32, 10)

ı
te ri yarlıqadı. *ı* (E 32, 5)

kök te ri
kök kün ay azıdım. *ı* (E 10, 3)

tezig keyik *ı* *ı*
aluq ben. *ı* *ı* (E 44, 2)

Çibilig
teгим
sekiz er sürdim.
(E 10, 8)

çelig

bir tegme sekiz er erdim[iz].

(E 10₈)

yer

çet yabanı   qa uq ta balbalı   ı   ı   ı   ı

ya 1

qadır ya ıçı ben. ı ı (E 44, 2)

ab

ba açalarım ya aç a yel aqı sızime
ı (E 41, 7)

an

alıy ada ıma anta sizime edgü e ime adırıldım ı
ı ı ı ı (E 11, 8)

elim +

üçin külüg tirig ben te ri yemlig ben
(E 3, 3)

Qara Se ir

ol qanım elimin be güsi ı ı
(E 10, 2)

ta

ı ı
er atım yoq üçün yeti a nuqı i im etilti. ı ı ı
ı ı ı ı (E 41, 2)

iç

ki:
Küç Kıyagan ı (H. N. O- E. T. .s. 459) Y

elim

Te ri qızgaqım oylum Semavî elimde evlatlık kızım (H.N.O-
E.T. .s.450) Y

a ım + :

sizime altmı at bintim: ı ú
(H. N. O-E.T. .s. 490)

tört bulu ú
tört tökdi. ú ı (E 31, 3)

Bu hâl herhangi bir yerden veya kimseden ayrılmayı, çıkmayı, uzakla mayı bildiren hâl kategorisidir. Ayrılma hâli ismi fiile ba layan bir hâl ekidir. emsey yazıtlarında en çok kullanılan hâl ekidir. Çünkü, yazıtı yazdıran hep yakınlarından, akrabalarından, halkından, yurdundan, malından, karısından, çocuklarından, her eyinden ayrıldı mı ifade etmi tir. Bu hâli ifade etmek için genelde

/+ /, /+ / v. s. görev elemanlarından istifade edilmi tir.

adaqı ı ÷

ana

egmeç ú

eget

er erdemim ayrıltım. ÷ ÷
ı ÷ ú ı ı

(E 41, 6)

inim ú (den)

eçim ÷ (den)

inim yıta adırılı bardımız yıta. ú ÷ ı ı

(E 18, 2)

sizim

quz elgin qa dım . ú ı (E 41, 3)

yat ú

es eg serig altunum egrit eg. . . ayı yeder tonım. *ı ı*
ı ı ı ı ı (E 41, 5)

qunçuyım *ı ı ( )*
qada ım *ı*
adırlıtım bu a açır-a törenim *ı ı*
ı ı ı ı . (E 25, 1)

Qada ım *ı*
edgü adırıldım. *ı ı ı* (E 13, 4)

qa
altı ya ımta adırdım bilinmedim *ı ı* *ı ı*
ı ı (E 32, 16)

te ri elim
Ulun ada erimke adırıldım:
ı ı ı (H. N. O-E.T. .s. 545) ~~Y~~

elig ke ig
adırıldım: *ı ı .*

ezençüm
közünçüm
adırılma. *ı*
(E 28, 3)

egeçim
er erdemim adaqı ana egmeç eget ayrılıtm.
ı ı *ı ı*
(E 41, 6)

tü ürüm

yatda adırıldım ι ι (E 11, 7)

ki im ι ι

qyda yıta adırılı bardımız ι
 ι ι ι ι (18₃)

ikizim :

erinçim . ι ι (E 29, 4)

erkim

beg sizime adırıldım. .
 ι ι (E 5, 3)

sizim

er erdemim qalar e im bi erim basıq tayım
 ι ι ι
(E 41, 1)

üç ecim

üç adırındım ι ι (32₁₃)

oylanım ι

qızım ι ι

qyda qunçuyım eki γ sizime ya us ι ι
 ι ι ι ι) (E 16, 1)

ad+ :

te ri elim Ulun ada erimke adırıldım:
 ι ι (H.N.O-E.T. .s.545) ~~Y~~

ada im ι

e im

anta alıy   anta   edgü   adırıldım   *l*
l   *l*   *l l*   E 11, 8)

yerim
subım

yıta   adırıldım.   *l*   *l l*   (E 11, 4)

y tuzum

l l
adırıltım   *l l*   *l l*   (E 43₁)

ada ım   (*l*   )

e im

anta alıy   anta   edgü   adırıldım   *l*
l   *l*   *l l*   (E 11, 8)

apam +

quydağı qunçuyumya adırıldım   *l l*
(E 6, 4)

bodunım +   *l*

qada ım-a ke im-e adaqlı atım-a yıta qara   adırıldım yıta men.
l   *l l*   *l*
l l l   (E 10₁₂);

qunçuyım   *l l* (   )

bu a adırıldım, sizime kün ay azıdım: *l l*   *l*
l l   *l*   (H.N.O-E.T. ~~s. 481.~~)

/

yirin

qan

uygur   yaylaqar   keltim.
(E 47, 1)

bodunım *l*

Öz ~~1 en alp Turan~~ altı Oguz üç yegirmi ya ımda
adırıldım *l l l*
l l (H.N.O-E.T. .s.471.) ~~Y~~

el *l*

be yegirmi ya ımda tab aç qan a bardım er erdemim üçün alpun altun
kümü ig egritebe ki i qaz andım: *l l*
l l
l l)(E 11, 3)

/+ /, /+

ya ı

elim ökünçü e qalın qaymatın. . . adırıldım *l l l l*
l l (E 28₈)

qunçuyum γ

quydağı γ adırıldım apama *l l*
(E 6, 4)

tacam

adırıldım *l l* .(32₁₄)

a ım :

sekiz yetmi ya ım öltim. Sizime (adırıldım *l l*
l l (41₉))

uyam γ

budun ara bolmı ın üçün elig γ adırıldım *l*
l l (E 15, 3)

o lum

quyda quñçuyumya özde adırıldım
ı ı (H.N.O-E.T. .s.473) Y

elim

te ri qız aqım o lım öz o lım altı bi yontım.
ı ı ı ı ı ı (E 3, 5)

erim

ı
te ri elim Ulun ada erimke adırıldım:
ı ı ı (H. N.O-E.T. .s.543) Y

begim

uyar adırıldım ı ı (E 17, 3)

yurçım

qada ım

ı
ı
uyar begimke adırıldım, uyar adırıldım: ı
ı ı ı
ı ı (H.N.O-E.T. .s.529) Y

begim

uyar adırıldım. ı ı .(E 17, 3)

Bir i in, hareketin yöneldi i noktayı, istikameti bildiren bu hâli ifade etmek için enisey yazılarında genel olarak /+ /, /+ /, + / ekleriyle görünür. ~~önemli olan~~ genelde yer bildiren isimlere gelir.³⁴

ögem :

qada ım

ı

³⁴ A. V. GABAIN(2000)

,(Çev: Mehmed AKALIN) Ankara, s. 63

qanım elimke tapdım bilge

erdemim. *l*

l

(E 13, 2)

sizim

quyda qunçuyuma o lumqa bökmedim

l l

l l (E 14₅)

barımım

san yr çad bitidim bi sekiz adaqlı

ba ı ıma bökmedim

l l

l

l

l

(E 42, 4)

+

sizim :

yoluqayım Sizinle kar ıla ayım (E 10₁₁)

qanım tülberi qara bodun külüg qada ım

el e im er ükü er oylan er

küdegülerim qız kelinlerim bökmedim.

l

l

l

l

l

l (E 3, 6)

eçim

er erdemi üçün

yıta yoqladı qulı a tutsar küç üç

l

l

l

(E 32, 1)

teğim

erdemligim

l l

yerdeki bars

bökme(dim):

l l

l

(E 28, 1)

e indim

kim ögüz be ü yer bökmedim.

ı

i i :

tutuq . (E 48, 8)

marım

ı

yüz er turuy b(ir)tim. ı

(E 47, 7)

ya ım

ı

yetmi öntüm ı (E 42₃)

ba ı ım

san yr çad bitidim bi sekiz adaqlı barımım bökmedim ı ı

ı

ı

ı

(E 42, 4)

qanım

ı

ya ız yerde elim qanıma [b]ökmedim ı ı ı

ı (E 149, 4)

qunçuyum

ı ı

qyda sizim o lumqa bökmedim ı ı

ı ı (E 14₅)

/+ /

ini iz

içi iz

ingen yüki i ez tü ürti iz.

ı ı ı (E 28, 9)

elim

ı

yegirmi ya ımda süledim bökmedim. . . . *ı*
ı (E 96, 2)

be il
öz elin kete yürüt[t]i elim yumu ı a yoritıp tegdim erdemim için

kün
elim
te rideki yerdeki bökmedim
ı (E 7₃)

bu

altı ba bodunum küçlüğün (ü)çün arqaq elim ta ın tekti
ı ı ı ı (E 49, 4)

belim

altun elig ke ig bantım. ı ı
(E 3, 3)

qarase ir yerle

(E 24₅)

bir i in, hareketin yöneldi i noktayı, istikameti bildiren hâli ifade etmek için kullanılır. ~~ön ekleri~~ın cereyan etti i yönü gösterir. Bu hâl ancak yönle ilgili yer ve zaman isimlerinde kullanılır. Bu hâl için ~~enisey yazıtlarında~~ eki kullanılır.

ta

ı ı
er atım yoq üçün yeti a nuqı i im etilti. ı ı
ı ı (E 41, 2)

iç

ki:
Küç Kıyagan ı (H.N.O-E. T. .s. 459) ~~ı~~

Birliktelik-Berberlik hâli, eylemin ba kalarıyla birlikte gerçekleştirildi ini bildirir. Bu hâli ifade etmek için /, / / edatından istifade edilmiştir. Birliktelik–Berberlik hâli, yazıtlarda i lek bir kullanıma sahiptir.

/
töp töpede tükendim. (E 149, 6)

iki γ ölti. . (E 31, 5)

smin bu hâli, i in, hareketin amacın bildirir. ~~emsey yazılarında~~ hedef hâlini ifade etmek için / , /+ /, /+ /, /+ / ekleri kullanılmı tır.

/
çab atun tarqan :
be üsi bertim *l l*
(E 30₃).

/+ /
yumu ı yorit : -
öz elin kete yürüt[t]i be ilke tegdim erdemim
üçün. *l l* *l l*
l l (E 152, 1)

elim yumu ı *l l*
öz elin kete yürüt[t]i yoritıp be ilke tegdim erdemim üçün.
l l *l l*
l l (E 152, 1)

sizim
yoluqayın *l l* (E 10₁₁)

çerigi
egdim e im. (E 41, 8)

eçim +

er erdemi için yıtaya yoqladı qulı a tutsar küç üç eçime.

ı ı ı (E32,1)

ili+n

il çur qaz andım ben. . . . :

ı (H.N.O-

E.T. .S.554) ~~Y~~

/+

qan

o lanım erde marımınça bol

tap qatı lan

ı

ı

(E 47, 9)

ayı γ ı

γ γ tonım. (

ı

(E 41,11)

elim tusum

ı ı

te ri

toquz er ölürtim.

ı ı

Bazen yönelme hâli olabilen cümleler hedef hâli olarak da karımıza çıkıyor.

smin bu hâli, eylemin gerçekle tirilme sebebini, yapılı mını, olu unun sebebini bildirir. ~~emsey yazılarında~~ sebep hâlini ifade etmek için görev elemanı ve / edatı kullanılmı tır.

elim

eçe dim.

(E 2, 2)

/

malı

bir erig oq birle

(E 43, 4)

qa ım

bilge Çik in qanına taptım *ı*
ı (H.N.O-E.T. .s. 526) ~~Y~~

iliniz

ı *ı*
qaz anu öz quy yıta siz: *ı* *ı*
ı (H.N.O- E.T. .s. 545) ~~Y~~

küçlügin

altı ba bodunum arqaq elim ta ın bunta tekti
ı *ı* *ı* *ı* (E 49, 4)

budun ara bolmı ın :

ı
elig uyamya adırılıtm. *ı*
ı *ı* (E 15, 3)

erdemı

ögün at otay er elime tapdım.
(E 46, 2)

qolmıs

ı
bir erig. (E 43, 4)

uyarın

öküzin tekdük *ı* *ı*
yüz er kada ım üçün yüz eren (e)lig
adırılıtm *ı* *ı*
ı *ı*) (E 10, 2)

erdem

(287)

qolmıs i
qolmıs bir erig. (E 43, 4)

bolmı in
budun ara bolmı in üçün elig uyamya adırıtım l
l l (E 15, 3)

tutuq erdem
kökmü tutuq erdem serdim (
(E 50, 2)

alıçı ız bar :
alıçı ız bar (?) tike berdimiz l l l l
(48₁)

er atım yoq l l l
yeti a nuqı i im ta ru etilti. l l l
l l l (E 41, 2)

toquz oylı bar
on ninesi toquz oylı bar . . . (E 30, 2)

erdem
men yerledim. l l
(E 28, 7)

uyar qadınım
uyar qadınım ükdim. l
(E 17₂)

yüz er kada ım uyarın l l
tekdük l l

yüz er kada im uyarın üçün yüz eren (e)lig öküniz

adırılıtm *l l*

l l *l l* (E 10, 2)

erdemin :

yoqaldı. E 32, 3)

sekiz adaqlıy barımıy

l l l

γ γ yılqı tüketi bardım *l l l*

l l (E 11, 3)

tört oylum bar

tört oylum bar be kümin tikti

l l (E 20, 1)

ayı uyar e im sizime adırılıtm

l

l l . (E 42, 4)

er erdemi :

eçime yoqladı *l* (E 32, 1)

er erdemim

l

be yegirmi ya ımda tab aç qan a bardım er

alpun Altun

kümü ig egritebe elde ki i qaz andım.

l

l

l l

l l (E 11, 3)

erdemi bar

erde artuq

be kü tike bertim

l

l l l (E 48, 15)

küçligin

altı bay bodunım arqı el[t]dim ı ı
(E 49, 4)

Vasıta hâli, üzerine geldi i isim veya isim soylu kelime yada kelime grubuyla bir eylemin, hareketin soyut ya da somut herhangi bir kavram vasıtasıyla gerçekte tirildi ini bildirir.³⁵ ~~enisey yazıtlarında~~ vasıta hâli / / edatıyla ifade edilmi tir.

/+ /

oq

qop malı üçün bir erig

(E 43, 4)

Nasıllık hâli, bir eylemin, hareketin nasıl, ne ekilde yapıldı ını bildirir. Nasıllık hâli ~~enisey yazıtlarında~~ genelde /+ /, görev elemanı kullanılmı tır.

/+

san

ı ı

a ılım on yılqım erti ı ı ı ı ı (47₅₆)

qalı

ı ı

ebledim oylumın qızımın birtim. ı ı ı ı ı

(E 47, 6)

qa

ı

ög

be ya ımta qalıp toquz yegirmi ya ımya boltum

qatırılanıp qatırılanıp otuz ya ımya öge boltum. ı ı

ı

ı

ı

(E 45, 2)

³⁵K. KONKOBA ~~EV (2001)~~ ı ı

, Manas Üniversitesi, Bishkek, s. 183

bu u

ulyatım bu bu ermi .

E 7, 2)

Nicelik hâli, bir i in sayısını, azalıp ço alabilen veya ölçülebilen durumunu, miktarını bildirir. Bu hâlin bazen kesin, bazen de yaklaşık bir de eri ifade etti i görülür. ~~enisey yazınlarında~~ bu hâl eki ve kelimesi ile ifade edilmiştir.

ilimde tört

tegzindim.

ı (E 29, 5)

(e)lig

yüz er kada ım uyarın üçün yüz eren

öküzin tekdük üçün adırılıtm.

ı ı

ı ı

ı ı (E 10, 2)

be

elimde be tegzintim

ı (E 53₃)

üç :

üç tagzinti.

ı (E 31, 4)

~~akla ik bir de~~ er ifade etmekle birlikte belirsizlik anlamını da ta ıyan bu hâli ifade etmek için genelde / / ekinden olu mu tur.

/ /

ya im

ı

(25₇)

Bu hâl, üzerine geldi i isim yada isim soylu kelime veya kelime grubu ile bir
eyin niteli ini anlatmak için eylemi benzerlik bakımından belirler. ~~enisey~~
yazıtlarında / / edatı ve ve ekleriyle gösterilmi tir.

l
[küç] uy ur qan yerin alduqda *l* tirig beg sizime (adırıldımız)
l l *l*
l l (E 98, 3)

saçın *l*
baqırı bu sız erti qara *l* *l* (E 26, 7)

alp qu ça
çablı tü ürmi erti iz.
(E 48, 6)

marımın *l*
o lanım erde bol qanqa tap qatı lan *l*
l (E 47, 9)

isrik yörümedi: *l*
erdemlig bolsar bodun . *l*
l (E 29, 3)

Sınırlandırma hâli bir i in, hareketin, konunun ba langıç veya biti sınırını
belirtir.

ükü

alpa u

(E 39₆)

ça ermi

ι

(25₇)

γ :

γ esitip bay apam el yarayu el

γ

γ . . .

ι

(E 39, 6)

çeligde

sekiz er erdim[iz].

(E 10₈)

tüketi bardım

sekiz adaqlıy barımıy üçün yılqı

ι ι ι

ι ι

(E 11, 3)

Kar ılılık hâli, üzerine geldi i isim ya da isim soylu kelime veya kelime grubunun üzerine gelerek eylemi kar ıtlık acısından belirli yapar. Kar ılılık hâli ~~enisey yazılarında~~ görev elemanlarıyla kar ılanmı tır. ~~enisey yazılarında~~ kar ılıklılık hâlinin üslup gere i bazan kullanılmadı ı ve bu durumda kar ılıklılık hâlinin ifade etti i anlamı fiili üstlendi i görülür.³⁶

ta ya ı ya ıladım

qırq yıl el tut[t]um bodun ba ladım ta ya ıladım el[t]dim.

ı ı ı

(E 45₄)

Kar ıla tırma hâli, ismi bir ba ka isimle kar ıla tırarak yazıtlarda / /,
/+ / görev elemanlarıyla ifade edilmi tir.

/ /

erde

erde erdemi bar için be kü tike bertim

ı ı ı (E 48, 15)

/+

ki i

tiker biz. (ı ı ı

(E 48, 9)

Kelime grupları bir varlı ı, bir kavramı, bir niteli i, bir durumu veya bir hareketi kar ılamak üzere, belirli kurallar içinde yan yana gelen kelimeler toplulu udur.³⁷ Bir de bir yargı ta ımayan, özne ve yüklemi birbirine ba lamayan ve bir birini belirten kelimeler kelime grubudur.³⁸ Kelime grupları birbiriyle ili ki içinde olarak kavramları ve görüntüleri anlatır, onlara isim verir.³⁹ Tezimizde kelime gruplarından isim tamlamasına yer verilmi tir. Çünkü kelime grupları di er kelime ve kelime gruplarıyla ili kili grubun sonunda çekim ekleriyle ba lanır.

bir isim unsurunun iyelik sistemi içinde bir ba ka isim unsuruyla kurdu u kelime grubudur.⁴⁰

: enisey yazılarında kullanılan belirli isim tamlamasını yapıları bakımından ard. Doç. Engiz AL TELMAZ in Y doktora tezini esas alarak a a ıdaki ekilde ara tırabiliriz: Belirli isim tamlamasında birinci unsur, ikinci unsura ilgi hâli ile ba lanır. Tamlamanın ikinci unsur daima iyelik eki ta ır. enisey yazılarında da bu ekilde belirten isme belirten eki olarak ve ekleri kullanılır.

özi + eçi + :

özi in eçi iz. t
(E 26, 10).

³⁷ Doç. Dr. KARAHAN, Leyla (1997)

Ankara. s. 11

³⁸ DM TR EV, N. K. (1995)

t t : Moskova s. 42

³⁹ CAPAROV, A. (1979)

Frunze, s. 56.

elim be gü

ı

ı

ı

(E 10, 2).

Ama ~~emisey yazıtı~~larından belirten hâli ekini almayan anlamca belirten hâli ekinin oldu u örneklere de rastlarız.

er yüz

begler be z :

ı ı

beglik ka :

ı

yüz

.

ı ı

ı (E 26, 9).

ki i ara

ı

ı

isid qara se ir elçig.

ı

ı

(E 24, 4).

kada elik

iç yer eliki artzun atçıl apa tutuq yoq

sizim(e) atay öküz at yoq

yıta.

ı

ı

ı

ı ı (E 48, 4)

çab atun tarqan be ü

ı

ı ı

tike bertimiz.

ı

ı ı

(E 30, 3)

ba açalar

)

ya aç

⁴⁰ KARAHAN, L (1997)

, Ankara, s. 15

yel aqı sızım abda. . . .

ι (E41, 7)

altı bay bodun

ι ι

γ küçligin üçün arqı el[t]dim ι ι
(E 49, 4).

er erdem

ebim aquz. ι (E 2, 3).

~~emsey yazıtlarında~~ belirsiz isim tamlaması ifade edilirken iyelik ekleri eklenmemi
ekillerine de rastlarız.

:

Belirsiz isim tamlamasında Belirten / İgi hâlinin / Ø eki kullanılır.

el ara ι

toquz erig udı er oylın ügürüp ödür altı erdem begime ι

ι ι ι ι ι

(E 32, 10).

iç yer elik

artzun ι (484).

iç sü ba

antlıy ölti. ι (E 39, 2).

ingen yük

ini izke içi izke i ez tü ürte iz.

ι ι ι (E 28, 9).

el törü

qara bodunum qatırlanı ıdma . l
l (E 10, 7)

bir fikri, bir dü ünceyi, bir hareketi, bir duyguyu, bir olayı yargı bildirerek anlatan kelime veya kelime dizisidir.⁴¹ Cümlelerin temel fonksiyonu hüküm ifade etmektir. Onun için cümle en tam, en geni kelime grubudur.

:

Cümlelerin temel iki ö esinden biri olan özne, cümlede i i, hareketin yapanı, kılını veya olanı bildirir. ~~enisey yazıtlarında~~ özne çok çe itli ekillerden, cins adlarından, ço unlukla özel adlardan, zamirlerden v. b. lardan oluşur. Özne cümle içinde özne / yalın hâindedir. Cümlelerin çekimsiz bir unsurudur.⁴² ~~enisey yazıtlarındaki~~ özneleri örneklerle a a ıdaki gibi verebiliriz:

ba a bat ermi . l (E 10, 11)

:

tört iniligü ertim erklig adırtı. l
l l l (E 28, 4)

:

arqı yeri. (E 24, 6)

az ükü bolt . l l
(E 45, 9)

⁴¹ KARAHAN, L (1997)

Ankara, s. 44.

⁴² ERGİN, Muharrem (1997)

, İstanbul s. 399

Yüklem, cümlenin en esas unsuru, ana unsuru, temel unsuru, edatıdır. Cümlede oluğu, hareketi, hükmü v. b bildirir.⁴³Yüklem ismi ve ismin hâl eklerini alabilir ve edatlarla getirilebilir. Birde kip eklerinden ve şahıs eklerinden oluşmaktadır.

adö dödöm: ayrödöm

qõq yasõnda adö dödöm. (Ben) kõk yaõnda ayrödöm (öldüm)(E 44)

bantöm: ba hadöm

tun elig keüg belimtebantöm. Elli altõn kemeri belime bantöm. (E 3, 3)

e ¾eyü yo ladö inleyerek yokladar

qadaõm erene ¾eyü yo ladö Akrabalarõm, erler inleyerek yokladar.
(E 42, 3)

3. 2. 3. Nesne

Cümlede yüklem bildirdiği, öznenin yapıldığı ve etkilenen unsur, nesnedir. Geçiş fiiller, nesneye yöneltmekle onu etkiler. Geçiş fiillerde ise hareket öznenin üstündedir. Böyle fiiller nesne almaz. Nesne, sadece yüklemi geçiş fiil olan cümlelerde bulunur. Nesne unsuru daima nesne / yükleme hâlinde bulunur. Yenisey yazıtlarında nesne, belirli ve belirsiz nesne hâlinin ekleriyle (/Ø /, /+°g /, /+ l /, /+ nl /) yapıldığı görür.

i ¾az+ Ø tü üür:- keder kõrak –

ini ¾zke içi ¾zke ingen yüki i ¾az tü üürti ¾z. (Vefat edip) kardelerinize, a abeylerinize düdeve yükü, keder kõraktõz)(E 28, 9)

er+ig ba la:- eri ba la-

otuz erig ba la yu tutu qa bardõm]. Otuz eri balayarak esir elde etme gittim (E 32, 9)

⁴³ ALYILMAZ, Cengiz (1994)Orhun yazıtlarõn söz dizimi, Erzurum s. 153

yük

ini izke içi izke ingen i ez tü ürü iz. (
 l l l (E 28, 9)

ülka

altı ba kesdim Bölgeyi altı ba a böldüm. (E 24₅)

Cümlede, yakla ma, bulunma ve uzakla ma bildirerek yüklemi tamamlayan unsur, yer tamlayıcısıdır. ~~enisey yazı~~larında bu unsur yükleme Mekanda Bulunma hâlinde, Zamanda Bulunma hâlinde, ~~öneline, ön gösterme~~ Ayrılma ve Hedef hâllerinin /, /, ekleriyle ve edatlarıyla ba lanır.

sizim

quz elgin qayad ım . l
 (E 41, 3)

yerim

subım

yıta adırıldım. l l l
 (E 11, 4)

elim

Te ri qızgaqım oylum Semavî elimde evlatlık kızım (H.N.O-E.T.
 s. 450)

tört bulu

tört tökdi. l (E 31, 3)

ta

l l
 er atım yoq üçün yeti a nuqı i im etilti. l l l
 l l l (E 41, 2)

elim +

üçin

te ri elimte

(E 3, 3)

yat

ı

tü ürüme adırıldım

ı

ı ı (E 11, 7)

ölüg

ı

il ögesi inançu bilge irig ölüg

ı (E 26, 1)

te ri

ı

te ri yarlıqadı.

ı

(E 32, 5)

~~Ön, zaman, tarz,~~ sebep, miktar, vasıta ve art bildirerek yüklemi tamamlayan unsuru, zarftır. Zarf cümlede fiilin artlarını ve zamanını gösterir. Ama bununla birlikte fiilin anlamına göre zarflar için yazıtlarda Sebep, Vasıta, Nasıllık, Nicelik, Benzetme, Sınırlandırma, ~~Ön Gösterme,~~ Karıllıklık ve Karılaştırma hâl ekleri kullanıldığını görebiliriz. Aşağıda sadece edatlarla yapılmış zarflar için örnekler verilmiştir.

küçlügin

altı ba bodunum

arqaq elim ta ın bunta tekti

ı

ı

ı ı

(E 49, 4)

oq

qop malı üçün bir erig

(E 43, 4)

ebledim oylumın qızımın
ı ı (E 47, 6)

birtim.

ı ı ı

be

elimde be tegzintim

ı E 53₃

:

ya im

ı

(257)

kümülüg bolt

ı

ı (E 45, 9)

çablı tü ürmi erti iz.

(E 48, 6)

:

alpa u

(E 39₆)

bardım

sekiz adaqlıy barımıy üçün yılqı

ı ı ı

ı ı

(E 11, 3)

enisey yazıtlarının grameri genellikle Orhun yazıtlarının grameriyle birlikte ele alınmıştır. “ enisey yazıtlarının Hâl Ekleri” adlı çalışmamızda, enisey yazıtlarında geçen hâl eklerini daha çok “anlam a ırlıklı i levsel bir bakı acısıyla / yöntemle ” incelemeye çalıştık.

Bazı türkolog ve dil bilimcilerin hâllerin sayısını farklı göstermesinden dolayı enisey yazıtlarında da farklı sayı ortaya çıkmaktadır. Bunun için yazıtlardaki hâlleri inceleyicilere göre uyarlayarak dört tablo ekinde verdik. Fakat yazıtlardaki hâlleri örneklerle birlikte, daha ziyade, ard. Doç. Dr. Cengiz Alyılmaz’ın ‘Orhun yazıtlarının SöZ Dizimi’ adlı çalışmasında gösterdiği ekileri kullanarak ara tırdık. Çalışmamızda hâl eklerinin kullanımını, kullanım oranlarını ve eklerin kullanılmasındaki de i im özelliklerini inceledik.

enisey yazıtlarındaki hâl ekleri adlı çalışmamız esas itibarıyla “Giri ”, tezimizin esas konusu olan “ enisey yazıtlarındaki Hâl Ekleri” ve “ enisey yazıtlarındaki Hâl Eklerinin Cümle ve Kelime Gruplarındaki Görevi” olmak üzere 3 bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızın “Giri ” bölümünde enisey yazıtları hakkında genel bilgiler verilmiştir. Bu bölümde enisey yazıtlarının ses özellikleri üzerinde kısa bir bilgi verildikten sonra hemen ekil bilgisine geçilmiştir. Burada yapım ekleri detaylı bir ekinde ara tırlmaya çalışılmıştır. Çekim ekleri olarak çokluk ekleri, iyelik ekleri ve soru ekleri ele alınmıştır ve bunların her birine örnekler verilmiştir.

Bu bölümde, yazıtlarda iyelik eklerinden daha çok birinci ahıs ekinin kullanılması tespit edilmiştir, bu da yazıtları birinci ahıs tarafından ifade edilmesini ispatlamakta ve yazıtın özelli ini göstermektedir. Teklik ikinci ahıs iyelik eki yok denecek kadar az kullanılmıştır. Daha do rusu ara tırdığımız yazıtlarda görünmemektedir. kinci ahıs çokluk iyelik ekinin kullanılması da yazıtların topluma seslenmesini i aret etmektedir.

kinci bölümde, esas konumuz olan enisey yazıtlarındaki hâl ekleri anlam a ırlıklı i levsel bir bakı acısıyla incelendi ve yazıtlarda 19 farklı hâl

ekinin kullanıldı ı tespit edildi. Bunlar:

ı

ı

ı ı

ı ı ı

ı ı ı ı ı ı hâlleridir. İlk önce bu bölümde esas konumuz olan hâl eklerinin tasviri, özellikleri ve tanımlamaları verilmiştir. Sonra da her birinin üzerinde detaylı çalışmaları yapılmıştır ve her ek için örnekler verilmiştir.

Çalışmamızda yalın hâl, cümle içinde özne rolünü üstlendiği için daha çok adıyla geçmektedir ve bu hâl eksizdir. Fakat örnekler verilirken bu hâlin eksizliğini göstermek için eksiz morfemleri kullanılmıştır.

Enisey yazılarında genelde kişi adlarından oluşan öznelerde, belirtili isim tamlamalarından oluşan öznelerde ve gizli öznelerde daha çok kullanıldığı görülmektedir. Bu de isim tamlamalarında belirten ile

belirtilen arasındaki ilişkiyi sağlamak için isimle geçer ve

ekleriyle gösterilmektedir. Enisey yazılarındaki

kullanım oranına dikkat edersek bu hâl daha çok eksiz olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında ayrı ayrı kullanılmıştır. Belirtilen hâl

eki Türkçe’de ilgi hâlinin iyelik ekli olarak karşımıza çıkar. İlgi hâlinin bazı hâllerden farklı tarafı da isim isme bağımlıdır. Bu bakımdan ilgi hâli eki gerçek bir hâl eki karakterinde olmayıp, iyelik eki tipinde bir ek durumunda

olduğu için onun iyelik ekli ayrıca bir hâl olarak verilmiştir. Bu tezde yazılardaki ve hâli olarak iki hâl ekinde incelenmiştir. Enisey yazılarında ünsüz ile biten kelimelere gelen

ekinin daha çok düzensiz ekleri kullanıldığı görülmektedir. Bu eki de yazılarda iyelik eklerinden sonra gelmiştir. / / ekinin

düzensiz ekli kullanılmıştır. /+ / eki ise bazı eklerle göre az kullanılmıştır.

Yazılarda yaygın kullanıldığı görülmektedir.

de anlamına göre ve olarak iki

kısımda ele aldık. Enisey yazılarında için kullanılan / / ve

eklerinin herhangi bir kurala bağlı olarak deyişini tesbit etmenin imkânı yoktur. Bunu örneklerden görebiliyoruz. Genelde

kullanılan γ ekleri de kullanılmıştır ve

örneklerden ~~enisey yazıtlarında~~ eksiz olarak da kullanıldı ını görmekteyiz. ~~enisey yazıtları~~, anlamına göre incelendi inde, yazıtı yazan ki inin ya ıyla ilgili cümleler kurdu u dikkati çeker. ~~enisey yazıtları~~ için yukarıdaki eklerden ba ka edatları ve ~~enisey yazıtlarında~~ eklerinin kullanıldı ı da anla ılmaktadır. Herhangi bir yerden ayrılmayı ya da çıkmayı, uzakla mayı bildiren hâl kategorisi olan ~~enisey yazıtlarında~~ en çok kullanılan hâl ekidir. Çünkü yazıtlarda yazar hep yakınlarından, halkından, yurdundan, malından, karısından, çocuklarından, her eyinden ayrıldı ını ifade etmi tir. Bu durum, ~~enisey yazıtlarının~~ di er Eski Türk yazıtlarından farklı olan yanlarını ve konu özelliklerini göstermektedir. ~~enisey yazıtlarında~~ eklerinden daha ziyade ~~enisey yazıtlarında~~ ın kullanıldı ını görebiliriz. Bir de bu hâl için /+ /, /+ ekleri de kullanılmı tir. ~~enisey yazıtlarında~~ azıtlarda ~~enisey yazıtlarında~~ eksiz ekli de çoktur. ~~enisey yazıtlarında~~ /+ /, /+ /, + / ekleriyle görülür. Bu hâl için /+ /, /+ / eklerinin ek ba ındaki / harfinin dü tü ü /+ / ekli de yaygın olarak kullanılmı tir. ~~enisey yazıtlarında~~ azıtlarda ~~enisey yazıtlarında~~ eki fonksiyonunda da kar ımıza çıkar. Bu ara tırmamızda ~~enisey yazıtlarında~~ olarak inceledi imiz hâl aslında ~~enisey yazıtlarında~~ içindeki bir hâldir. Bu hâl cümlede bir i in, hareketin amacını bildirir ve bu bakımdan ~~enisey yazıtlarında~~ olarak ayrıca incelenmi tir. ~~enisey yazıtlarında~~ için yönelme hâlinin / , /+ /, /+ /, /+ / ekleri ve / / edatı kullanılmı tir. ~~enisey yazıtlarında~~ için yazıtlarda sadece ~~enisey yazıtlarında~~ ekinin kullanıldı ı görülmektedir. ~~enisey yazıtlarında~~, eylemin ba kalıyla birlikte gerçekte tirildi ini bildirir. Bu hâli ifade etmek için /, / / edatından istifade edilmi tir. ~~enisey yazıtlarında~~ ~~enisey yazıtlarında~~ ~~enisey yazıtlarında~~ ~~enisey yazıtlarında~~ bu edatı kullanmı tir. Fakat anlam bakımından biraz fark bulunmaktadır.

Bu çalı mamızda yazıtlardaki hâl eklerinin birbirlerinin yerine kullanıldı ı tespit edilmi tir. Fakat aynı ek kullanılmasına ra men onların farklı anlamda kullanıldı ını esas alarak, bu hâlleri ayrı ayrı göstermekle, daha detaylı ara tırmaya çalı tık.

~~enisey yazıtlarında~~ çok kullanılan, belirli bir eki göstermeyen i aretsiz (nonmarque ( )) i areti hemen hemen bütün hâl eklerini ifade etmede kullanılmı tir. Bu eki anlamına göre çıkarabiliriz ve bu ek i aretsiz oldu u için, bir bakı ta ~~enisey yazıtlarında~~ndaki hâl ekleri kar ıklık içindeymi gibi gözükebilir

ama bu i aretsiz ekin anlama göre çıkarılması, bu yazıtların hiç de öyle olmadı nı göstermektedir. Eklerin ortak kullanımını u ekilde izleyebiliriz.

/ ekleri genelde ι ve ι kullanılmaktadır.
/
hâllerinde en çok kullanılan bir ektir
ekleri de ι , ι hâllerinde kullanılan ortak bir ektir.
/+ / edatı ve hâlinde ortak kullanılmı tır.
/ / eki de ile hâllerinde daha çok kullanılmı tır. / belirtilen hâlinde, ise belirtili nesne hâline kullanılmı tır.
/ eki kullanılmı tır.
/ ekinin ve ι ι ι hâllerinde ortak bir ek oldu unu görmekteyiz.
/ / edatı ise ι ve ι ι ι hâllerinde bulunuyor.
/+ / edatı sadece ve edatı da kullanılmı tır Sıfat yapan eki ι ι hâli olarak görünmektedir.
/+ / edatı kar ıla tırma hâlinde kullanılmı tır. Bu hâl bugünkü ~~akut~~ ve Altay dillerinde ayrı bir hâl olarak kullanılmaktadır. Kırgızca'da ise bu hâl sadece sıfatın derecesi olarak gösterilmektedir.

~~enisey yazıtlarındaki~~ ayrı ayrı hâl olarak ele alınmı ι , ι ι ι ι ι edatlarıyla birlikte olanları bugünkü Kırgız ve Türkiye Türkçe'sinde anlamlarına göre edat bölümünde yer almaktadır. Edatlar kelime veya kelime gruplarını, cümle ile cümleyi birbirine ba layan, hâl ekleriyle aynı görevde ve onlarla ili ki içinde olan kelime türleridir. Bundan dolayı ι ι ι ι ι edatla veya üzerine ek alarak ayrı ayrı hâl eki ba lı ı altında tezimizin esas konusu olarak ele alındı. Bu hâl eklerin anlam a ırlıklı detaylı ara tırılmasını amaçlayan tezimiz, ~~enisey yazıtlarını~~ semantik yönden daha

( )

/ /

/ / ve

γ

/+ /, /+

+ /

/

/+ /, /+ /,
/+ /, /+ /
/+ /

/ /

/ , /+ /, /+ /, /+ /

/, / /
, -
/, / /

(nonmarque (Ø))

(Ø)

- AL İLMAZ, Cengiz.(2000). . Erzurum: Atatürk
Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi yayını.
- AL İLMAZ, Cengiz.(1998).*Ünlemlerin Seslenmeleri Kuvvetlendirici İşlevleri*,
 , Sayı:10, Erzurum
- A DAKOV, G.(1971).
Alma-Ata
- BATMANOV, . A.(1959).
. Frunze
- BATMANOV, . A; ARAGAÇI, Z. B; BABU K N, G. B.(1962).
Frunze
- BANGUO LU, Tahsin.(2000). Ankara
- BANGUO LU, Tahsin.(1989). TDA
- (1964), 2. baskı Ankara
- CAPAROV, A .(1979). Frunze
- CUMAGULOV, Ç .(1963). Frunze
- DM TR EV, N.K.(1956).
 : Moskova
- ERC LASUN, Ahmet B . 2004). , Ankara, Akça yayını
- ERGIN, Muharrem.(1997). stanbul, Bayrak yayını
- ERC LASUN, A. B. III. Sovyet –Türk
Kollokyumu Göktürk Anıtları (Dil, edebiyat, sanat, arkeoloji, tarih, kültür) 8-15
Haziran 1990 Alma-Ata, Kazakistan SSR, Ank. 1990
- GABA N, A.V.(1988). (Çev. Sabit S. Paylı), TDA ;
Belleten (1959) 2. baskı Ankara
- GABA N, A.V.(2000). (Çev.Mehmet AKAL N), Ankara
- HACIEM NO LU, Necmettin.(1994).
 : TDA ; 1990, Ankara.
- KIZLASOV, . L.(1990).
Moskva
- KL A TORNI ,S.G.(1964).
Moskva.

- KONONOV, A.N.(1980).
, Leningrad
- KORMU N, .V.(1997). Moskva.
- KARAHAN, L.(1997). . Ankara
- MALOV, S. E.(1952). Moskva -Leningrad
- MALOV, S.E.(1959).
Frunze
- MALOV, S.E.(1951). Moskva
- Messershmidt, D.G., B. S. E XXVII. cilt, Moskova 1954, s. 195, hatta bk E. M. Murzaev,
Moskova- Leningrad 1948
- MEMMEDL , ~~unus.(1996).Y~~ " TDA : ~~Y~~
- Belleten (1994), Ankara.
- ORKUN, Hüseyin Namık .(1994). . Ankara
. Frunze 1982.
- SADIKOV,S.-KONKOBA ~~EV,K.(2001)Y~~ , Bi kek.
- SEVORT ~~ANN,E.V.(1962)~~
Moskva
- ERBAK, A. M. (2001). Sankt-Petersburg.
- TEK N, Talat. (1988). Ankara, Türk Tarih Kurumu Basım evi.
- TEK N, Talat (2004).
- TEN EV,E.R.(1988).
- Morfologiya** Moskva
- TEN EV, E. R.(1986). *ı ı*?(Çev. Ethem.R.)
- TDA ; Belleten (1982-1983), Ankara